

“I HVILKET OMFANG SKAL VI INTERNERE DEM?” UNDERVISNING FOR BØRN I SÆRFORSORGEN I PERIODEN 1933-1980

AF ANNEMARIE BORREGAARD

Denne artikels fokus er skolegangen for særforsorgsbørn, dvs. børn, der tidligere blev kategoriseret som blinde, døve, epileptikere, talelidende (herunder ordblinde), vanføre eller åndssvage.¹ Målet var undervisning, men midlet dertil var forskelligt. Fokus er rettet mod årene 1933-1980, hvor børnene var anbragt under særforsorg med et blik for, at der før 1933 var helt særlige regler for elever, der havde andre behov end de fleste skoleelever. Artiklen falder i to dele. I den første halvdel (ca. 1933-ca. 1950) var kostskoler midlet til at nå målet om undervisning. I den anden halvdel af perioden (ca. 1950-1980) var midlet integration i folkeskolen. Artiklen viser, hvordan politikere og centraladministration i hele perioden forsøgte at finde det rette middel til at nå målet: undervisning til børn indskrevet i særforsorgen.

INTRODUKTION

I 1933 overtog staten ansvaret for den gruppe af voksne og børn, der behøvede særlig forsorg på grund af en fysisk og/eller kognitiv funktionsnedsættelse.² En meget heterogen gruppe blev samlet i Socialministeriet under den samme enhed i centraladministrationen, kaldet “Særforsorgskontoret”³ på trods af, at hjælpebehovet varierede meget fra individ til individ. Det samme gjorde de love og regler, der regulerede undervisningen for børnene, formålet med skolegangen og kvaliteten af den undervisning, børnene modtog. For nogle grupper af elever eksiste-

- 1 Jeg har i artiklen valgt at bruge de samme betegnelser, som særforsorgen benyttede i samtiden for at være så tro mod kilderne som muligt. Hvis jeg skriver om nutiden, anvender jeg person-first language, f.eks. “Menneske med funktionsnedsættelse”.
- 2 Lov om offentlig forsorg, lov nr. 181 af 20. maj 1933, § 66. Børn med psykiatriske lidelser hørte også under særforsorgen, men under en anden administration. Jeg har derfor udeladt denne gruppe i artiklen.
- 3 Socialministeriets 3. kontor.

rede der i 1933 allerede veletablerede undervisningsinstitutioner, som fortsatte i samme spor også efter særforborgens oprettelse, mens der for andre ikke eksisterede oplæring i nogen form overhovedet. For de fleste af børnene var det givne mål det samme: at blive uddannet til en tilværelse som helt eller delvist selvforborgende, hvorfor undervisning og socialpolitik var tæt forbundne i særforborgens.⁴ Ved siden af særforborgens skoler eksisterede folkeskolens fællesskab, som med idéer om demokratisering, lighed og social retfærdighed skabte fundamentet for voksertilværelsen i det danske velfærdssamfund – men fællesskabet var ikke for alle børn, idet en særlig gruppe, børn indskrevet under særforborg, var helt eller delvist udelukket fra at deltage.

Eksisterende forskning om særforborg og undervisning har enten fokuseret på de problematiske sider af at være anbragt under særforborg⁵ eller på anbringelser af børn,⁶ mens anden forskning har fokuseret på enkeltgrene i særforborgens, hvor åndssvageforborg som den største forborgsgren⁷ har haft størst forskningsmæssig opmærksomhed sammenlignet med de andre særforborgsgrene.⁸ Et par enkelte bidrag har fokuseret på forholdet mellem folkeskole og forborg⁹ eller på særforborgens enkelte undervisningstilbud,¹⁰ men et samlet fokus på særforborgens skoletilbud og diskussionerne om midlet til at nå målet om undervisning for alle børn mangler. Et sådant kan være med til at nuancere anbringelser som middel til at opnå målet om undervisning for alle børn og belyse, at både politikere og centraladministration i hele den periode, artiklen omhandler, gjorde sig overvejelser om midler og mål.

Artiklen knytter sig særligt til temanummerets fokus på forholdet mellem undervisning og omsorg ved at undersøge, hvorledes midlet til undervisning forandrede sig over tid, og hvorledes fordele og ulemper ved forskellige skoleformer blev diskuteret i hele den undersøgte periode. Artiklen fokuserer på skolegangen for særforborgens elever og giver en historisk gennemgang af forskellige aktørers opfattelser af de bedste midler til undervisning som mål til hel eller delvis selvforborgelse med perspektiver til folkeskolen. Kildematerialet hertil er udvalgte dele

4 Dog blev en stor gruppe af åndssvage børn set som “u-underviselige”, hvorfor de ikke blev undervist eller oplært.

5 Se f.eks. Kragh et al. 2015 eller Petersen et al. 2022.

6 Se f.eks. Bjerre 2021 eller Rytter 2011.

7 Petersen et al. 2022: 59.

8 Se f.eks. Kirkebæks omfattende undersøgelser af åndssvageforborg 1993-2022, Duedahl 2019 eller Duedahl & Hagstrup 2023.

9 Se f.eks. Kirkebæk 1993, Hamre 2021 eller Jensen 2013.

10 Se f.eks. fembindsværket Appel & Coninck-Smith 2013-15.

af Socialministeriets arkivalier, lovgivning, betænkninger, parlamentariske debatter, fagtidsskrifter mv.¹¹

Metodisk gribes artiklen an med en kronologisk gennemgang af særforsorgens skoleformer. Indledningsvist redegøres kort for skoletilbuddene før særforsorgens oprettelse i 1933, hvorefter den egentlige analyse begynder med en opdeling af den historiske periode i to: 1) ca. 1933-ca. 1950, hvor anbringelse uden for hjemmet var det mest brugte middel til at nå målet om undervisning, 2) ca. 1950-1980, hvor kostskolerne langsomt blev afløst af andre skoleformer.

FØR 1933

I 1807 blev Det Kongelige Døvtummeinstitut i København indviet,¹² og i 1817 blev der indført skolepligt for alle døvtumme børn.¹³ Kjædeordenen oprettede i 1811 Blindeinstituttet for at give blinde børn skolegang.¹⁴ Da Christian den 6.s skoleforordning af 1739, der havde indførte skolepligt for den almene børnegruppe og undervisningspligt for børn fra privilegerede familier,¹⁵ blev afløst af en ny skolelov i 1814, blev det vedtaget, at alle børn skulle gå regelmæssigt i skole, men skolepligten i denne lov gjaldt ikke børn med funktionsnedsættelser.¹⁶ For disse skulle der fra sag til sag findes en løsning.¹⁷ Åndssvage børn fik i 1855 mulighed for at blive undervist på Gl. Bakkehus i København,¹⁸ men til forskel fra de døde elever var der ikke skolepligt. Det var også kun en lille gruppe af åndssvage børn, der blev anset som modtagelige for undervisning. Gl. Bakkehus blev oprettet som "Helbredelsesanstalt for idiotiske, svagsindede og epileptiske børn", men allerede fem år senere blev tanken om helbredelse opgivet, og anstalten skiftede navn til "Idiotanstalten på Gl. Bakkehus."¹⁹ Børn med fysiske funktionsnedsættelser fik mulighed for undervisning i 1874, da Samfundet og Hjemmet for Vanføre åbnede en pigeskole i København, drengene kom med et par år senere.²⁰ Epileptiske børn blev tilknyttet Kolonien Filadelfia, da denne blev grundlagt i 1897.²¹ Børn med

11 En del af kildematerialet stammer fra arbejdet med *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980*, men det bruges her til at vise, hvilke diskussioner, der i samtiden var om særforsorgens skoler.

12 Frost 1809: sp. 196.

13 Cancellie-Circulaire af 11te Aril 1817. Citeret i: Kongelig Dansk Hof- og Statskalender 1890: sp. 604.

14 I 1857 overtog staten Blindeinstituttet.

15 Forordning om Skolerne på Landet i Danmark, 23. januar 1739.

16 Skoleloven, 29. juli 1814.

17 Gjerløff & Jacobsen 2014: 298.

18 Rydberg 1982: 44-45.

19 Rydberg 1982: 50-51.

20 From 2022.

21 Et børnehospital blev oprettet i Nyborg i 1899, desuden drev Filadelfia et plejehjem for drenge og Diakonissestiftelsen et skolehjem for piger. Hamre 1997: 27.

vanskeligheder i forhold til sproget, talen eller stemmen fik mulighed for taleundervisning fra 1898, da der på Døvstummeinstituttet blev oprettet taleklasser. Det selvstændige taleinstitut blev grundlagt i 1916.²² Kronisk syge invalide børn var ikke omfattet af lov om offentlig forsorg, selvom Vanføreforsorgen tog sig af dem.²³

SÆRFORSORGENS FØRSTE PERIODE (CA. 1933-1950)

I 1926 fik blinde undervisningspligt,²⁴ og i samme ombæring blev loven om undervisning for døve revideret, idet der bl.a. blev indført indberetningspligt.²⁵ Lovene betød, at børnene i en alder af 5-6 år flyttede fra hjemmet for at modtage undervisning i 9-10 år på et af de statsejede institutter, medmindre forældrene til eleverne kunne opnå en dispensation til anden tilsvarende undervisning, oftest hos en privatlærer.²⁶ Der var en vis egenbetaling for undervisningen for bemidlede forældre, mens ubemidlede forældre fik hele udgiften dækket af staten.

På trods af 1926-lovene konstaterede man i 1933 i det nyoprettede 3. kontor i Socialministeriet, at der var flere sogne og skoler, der undlod at undervise døvstumme børn eller at henvise dem til Døvstummeinstituttet.²⁷ Dette førte til diskussioner i centraladministrationen og blandt politikerne, og i folkeskoleloven fra 1937 blev det bestemt, at "For Børn, der ikke kan følge den almindelige Undervisning, skal der, hvis Forholdene tillader det, oprettes en særskilt Undervisning (Særklasser, Tunghøreklasser og lign.)."²⁸ Loven blev i 1943 fulgt op af et cirkulære fra Undervisningsministeriet, hvori det blev præciseret, at der

"snarest muligt træffes Foranstaltninger til Indretning af en for dem afpasset særlig Undervisning (...) om følgende Arter af Børn: 1) svagt begavede, 2) svagthørende, 3) svagtseende, 4) talelidende og 5) læsesvage (herunder ordblinde)."²⁹

22 Betænkning vedrørende forsorgen for talelidende afgivet af en af Socialministeriet under 12. maj 1949 nedsat kommission angående omorganiseringen af forsorgen for talelidende. Betænkning nr. 99, København. 1954: 11.

23 Hoff 1946: 87.

24 Lov om blinde børns undervisning, Lov nr. 57 af 31. marts 1926.

25 Lov om døve børns undervisning, Lov nr. 56 af 31. marts 1926 og Lov om blinde børns undervisning, Lov nr. 57 af 31. marts 1926.

26 Døvelovens § 13 åbnede mulighed for, at privatundervisning kunne foregå med statsligt tilskud. Dog findes tilsvarende mulighed ikke i Blindeloven.

27 Optagelsessager 1933. Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særforsorgskontoret, pk. 212, Rigsarkivet København.

28 Lov om Folkeskolen, 18. maj 1937, § 2, stk. 5.

29 Cirkulære vedrørende Gennemførelse af de i Folkeskoleloven af 18. Maj 1937 § 2, Stk. 5, givne Bestemmelser om Indretning af Særundervisning for Børn, der ikke kan følge den almindelige Undervisning.

Hygijne har altid haft høj prioritet på de danske døveskoler, som her på Det Kongelige Døvstummeinstitut på Kastelsvej i 1931, hvor eleverne flittigt bruger tandbørsten. Skolen var i årene 1926-1950 kun børnehave/forskole for alle døve og svært hørehæmmede børn fra hele landet, derefter blev eleverne fordelt til skolerne i Fredericia og Nyborg alt efter høreevne og intelligens. Efter 1950 blev skolen distriktskole for døve børn øst for Storebælt (Foto: Døvehistorisk Selskab).

Åndssvage børn skulle derimod ikke være i folkeskolen, da denne kun skulle være for børn, "(...) der *kan lære at læse, skrive og regne*, selvom de ikke kan følge den almindelige Undervisning."³⁰ De åndssvage skulle henvises til åndssvageforsorgens anstalter og den undervisning, der blev tilbudt der. For mange af de børn kom det til at betyde, at de slet ingen undervisning fik, da de blev anset for at være "u-underviselige".³¹

Der var lovhjemmel til at tvangsfjerne blinde og døve børn, hvis forældrene ikke frivilligt sendte børnene på henholdsvis Blinde- og Døvstummeinstituttet. På samme vis var der fra 1933 indberetningspligt og hjemmel til at tvangsendskrive børn under åndssvageforsorgen.³² For disse børn var det dog ikke for at sikre oplæring til en selvstændig tilværelse, der var argument for tvangselementet i loven, men derimod omsorgen, forstået som en værdig tilværelse for børnene, som skulle sikres.³³ Samlet set var målet om at sikre en kvalificeret og specialiseret undervisning samt en værdig tilværelse med til at tvinge særforsorgens børn hjemmefra i kortere eller længere perioder uanset forældrenes billigelse. Eksempler på sammenstød mellem samfundets undervisningskrav og forældres ønske om at beholde børnene derhjemme kan findes i arkivalierne fra Særforsorgskontoret. I 1945 endte et blindt barn således med at blive tvangsfjernet, da moderen i Aalborg nægtede at sende det til Refsnæsskolen ved Kalundborg,³⁴ mens en anden mor klagede til Særforsorgskontoret over det, hun opfattede som en tvangsanbringelse af sin åndssvage søn.³⁵ Særforsorgskontoret modtog allerede fra 1933 dispensationsansøgninger fra forældre, der ønskede at beholde deres børn hjemme. De fleste ansøgninger kom fra forældre til hørehæmmede børn, og der er i arkivalierne brevkorrespondance og avisartikler, som viser, at forstanderen fra Døvstummeinstituttet kun modvilligt indvilligede i at dispensere fra det statslige skoletilbud, idet han mente, at det dels var godt for børnene at bo på kostskole sammen med ligestillede – altså sammen med andre hørehæmmede – og dels at børnene ville blive isolerede, hvis de blev hjemme i et hørende miljø.³⁶ På trods af denne fra centralt hold kritiske holdning til de alternative undervisningstilbud og

30 Cirkulære vedrørende Gennemførelse af de i Folkeskoleloven af 18. Maj 1937 § 2, Stk. 5, givne Bestemmelser om Indretning af Særundervisning for Børn, der ikke kan følge den almindelige Undervisning: 2. Kursivering i cirkulæret.

31 Rydberg 1982: 64-66, 78-81.

32 Lov om offentlig forsorg, lov nr. 181 af 20. maj 1933, afsnit IV, § 254, stk. 2 og 3.

33 Sådan tolker jeg ordene "Staten drager omsorg for.." i § 66 i Lov om offentlig forsorg.

34 J.nr. 107/13, 1945, Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særforsorgskontoret, pk. 634, RA.

35 J.nr. 43/34, 1944, Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særforsorgskontoret, pk. 593, RA.

36 J.nr. 13/23, 1944, Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særforsorgskontoret, pk. 581, RA.

forsøg på at overbevise forældrene om fordelene ved kostskolens specialiserede undervisning fortsatte disse med at ansøge om tilladelse til at holde børnene hjemme og sende dem i skole i de få private specialskoler, der fandtes.³⁷ Også forældre til svagtseende eller blinde børn forsøgte at opnå dispensation til alternativ skolegang. Igen var argumentet fra centraladministrationen efter rådgivning fra Blindeinstituttets forstander og Blindenævnet, at Blindeinstituttet var den bedste mulighed for, at barnet kunne uddanne sig til en selvstændig tilværelse, idet den rationelle oplæring, der skulle finde sted, ikke kunne foregå i hjemmet og/eller i den lokale skole. Centraladministration holdt fast på, at det bedste middel til at opnå målet om uddannelse var kostskolerne, og at forældrenes ønske om at holde barnet hjemme var et problem, der vanskeliggjorde indfrielsen af målet.³⁸

Børnenes undervisning var det, der blev prioriteret højest på kostskolerne. Uddannet pædagogisk personale – lærere og senere også pædagoger – stod for undervisningen i skoletiden, mens forskellige former for plejepersonale havde omsorgsansvaret uden for skoletiden. Både i betænkningen om for sorgen for talelidende fra 1954 og i betænkningen om blinde og svagtsynede fra 1955 kan man læse, at plejepersonalet var ret uensartet og med lidt tilfældig uddannelse, og de nedsatte kommissioner anbefalede, at plejepersonalets uddannelse blev forbedret.³⁹ I åndssvageforsorgen var der også mangel på uddannet personale uden for skoletiden.⁴⁰

I dagligdagen på skolerne blev det manglende fagpersonale i fritiden bemærket. I *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særfor sorgens institutioner 1933-1980* (2022) har tidligere elever fra forskellige grene af særfor sorgen fortalt om, hvordan de oplevede at være på kostskole. Det fremgår af en lang række udsagn, at undervisningen var vigtigst – og at omsorg ikke var det, der fyldte mest, eller i flere tilfælde helt manglede i dagligdagen.⁴¹ Der var et omfattende pædagogisk tilsyn med undervisningen i form af kontrol med timeplaner, karakterer mv. på skolerne for blinde og døve,⁴² men som den historiske udredning viser, var tilsynet som helhed mangelfuldt. Hvor de andre særfor sorgselever boede på kostskoler, var en del af døveskolernes elever indlogeret i plejefamilier,

37 Se forskellige dispensationsansøgninger fra 1946, Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særfor sorgskontoret, pk. 650, RA.

38 J.nr. 107/13, 1945, Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særfor sorgskontoret, pk. 634, RA.

39 Betænkning vedrørende for sorgen for talelidende 1954: 38, Betænkning vedrørende for sorgen for blinde og stærkt svagsynede 1955: 71.

40 Betænkning om Åndssvagefor sorgen afgivet af det af Socialministeriet den 30. april 1954 nedsatte udvalg til behandling af åndssvagefor sorgens problemer, Betænkning nr. 204, 1958: 49.

41 Petersen et al. 2022: kap. 19.

42 Petersen et al. 2022: 305-06.

som mod betaling gav husly. Som for kostelevernes vedkommende var der heller ikke den store kontrol med den omsorg, eleverne fik – eller ikke fik – uden for skoletiden i plejefamilierne i særforborgens første år, hvilket ses i følgende citat fra Døvtstummeinstituttets forstander til særforborgsdirektøren i 1940:

“... at spørgsmålet om tilsyn med kontrolleret familiepleje ordnes. (...) der er for øjeblikket ikke noget regelmæssigt tilsyn, kun lejlighedsvis og når der er noget i vejen. Med det stigende antal anbringelser bliver det mere og mere nødvendigt, at spørgsmålet ordnes.”⁴³

En undtagelse fra kostskolen som almindelig skoleform fandtes i åndssvageforborgen. Allerede i 1944 havde De Kellerske Anstalter oprettet den første ekster-natskole i Aarhus som konsekvens af, at den tyske besættelsesmagt havde beslag-lagt åndssvageinstitutionen Sølund ved Skanderborg, og dermed nødvendiggjort hjemsendelsen af de bedst fungerende børn. Børnenes forældre var med til bane vejen for skolen, som hurtigt viste sig at være så succesfuld, at den ved krigens afslutning fortsatte som ekster-natskole, og den var dermed med til at danne for-billede for oprettelsen af flere ekster-natskoler rundt om i landet.⁴⁴

SÆRFORSORGENS ANDEN PERIODE (CA. 1950-1980)

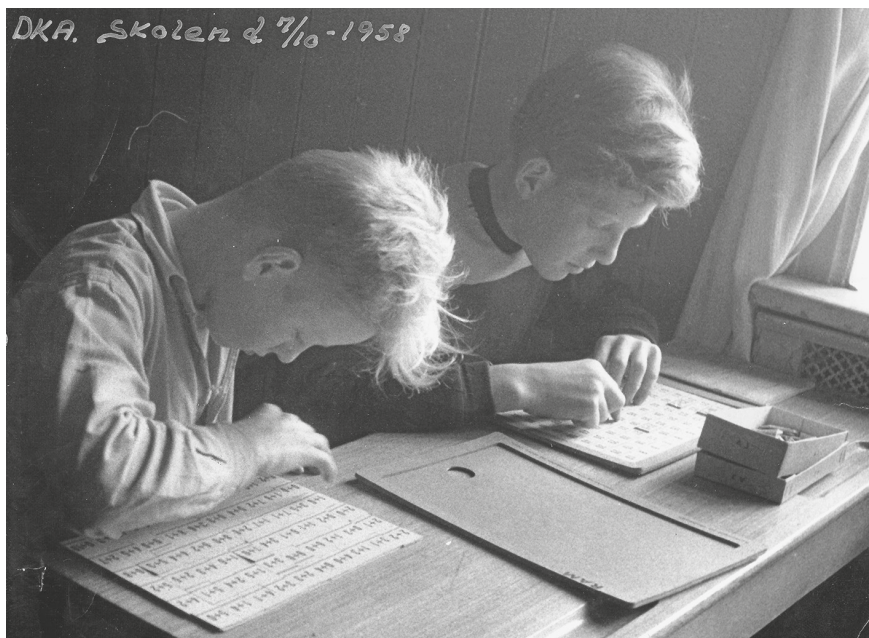
Frem til 1950'erne var midlet til uddannelse kostskoler, men efter 2. Verdenskrig og det nazistiske regimes forbrydelser mod menneskeheden, herunder mod men-esker med handicap, kom der et øget fokus mod individet og dets rettigheder. Danmark var medunderskriver af FN's Verdenserklæring om Menneskerettighe-der i 1948, og i september 1953 ratificeredes Den Europæiske Menneskerettig-hedskonvention. I takt med tidsånden kom der også et øget fokus på undervisnin-gen på særforborgsområdet, og kostskolegangen blev problematiseret. Der blev fra flere sider sat spørgsmålstejn ved, om det virkeligt var nødvendigt at anbringe ellers velfungerende børn uden for hjemmet.⁴⁵ I 1951 afholdt interesseorganisa-tionen “Børnesagens venner” sit 34. møde, og særforborgsdirektør Erik Leuning holdt indledningstalen med overskriften: “Er særforborg for vore børn i kon-takt med tiden?” I denne slog han fast, at

“Det problem, der for disse børns [særforborgens] vedkommende ligger i tiden, er dette: I hvilket omfang skal vi internere dem? Og

43 J.nr. 13/1, 1940, Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særforborgskontoret, pk. 437, RA.

44 Kirkebæk 2001: 90.

45 Petersen et al. 2022: 50-54.

På De Kellerske Anstalter i Brejning var der et skolehjem for åndssvage børn, der igennem undervisning og opdragelse skulle dannes ud fra samfundets gældende idealer. Børnene blev delt i A- og B-børn alt efter deres intelligens og nytteværdi. Her er to drenge fra gruppen af A-børn i gang med almindelig regneundervisning i 1958. Ud over skoleundervisningen var dagligdagen præget af oplæring og opdragelse, da børnene blev betragtet som uheldbredelige, men dog med mulighed for forbedring. Målet var i første omgang at få A-børnene konfirmeret. B-børnene blev undervist i praktiske fag, så de blev egnede til en plads på et af anstaltens arbejdshjem senere i livet. Disse børn blev ikke konfirmeret (Foto: Kellers Minde).

her bliver retningslinien ikke at internere flere end aller højest nødvendigt (...) så vidt muligt må disse børn ud mellem andre børn.”⁴⁶

Dette var et klart signal fra den øverste leder af særforsoeren om, at kostskolerne ikke længere var den bedste middel til uddannelse. De skulle være undtagelsen fra reglen.

46 Leuning 1951: 225-26.

I samme periode blev forældrene repræsenteret i rådgivende nævn på særfor-sorgsområdet.⁴⁷ Diskussionen mellem forældrerepræsentanterne, eksperterne i nævnene og centraladministrationen handlede blandt andet om alternativer til kostskolerne. Der kom et stadigt større fokus på individets behov – og på, at det faktisk var muligt at integrere særfor-sorgsbørnene i folkeskolen eller at bo hjemme og benytte eksterne tilbud. Dette havde som tidligere nævnt været muligt i hele perioden, men det var kun et fåtal af familierne, der havde fået tilladelse til at benytte sig af muligheden for at modtage et andet undervisningstilbud. Nye socialpolitiske og pædagogiske tanker vandt indpas, og der blev sat spørgsmålstejn ved, om de store anstalter og ophold uden for hjemmet var den bedste måde at varetage omsorgen for børnene. Ny lovgivning blev vedtaget, hvor fokus på individuelle behov stod tydeligere frem end tidligere. F.eks. blev der i den nye lov om døve og tunghøre fra 1950 lagt vægt på, at staten skulle understøtte undervisning ud over grundskolen. Dog blev en del af det tidligere tankegods om undervisningsform hængende, idet kostskolen fortsat blev anset som en mulighed, og forældrene ikke havde ret til at bestemme skoleform. Der blev indført indberetningspligt til det nyoprettede Døvenævn, som fik myndighed til at beslutte, om et døvt eller stærkt hørehæmmet barn skulle på en af døveskolerne eller have lov til at blive hjemme og modtage undervisning lokalt.⁴⁸

I åndssvageforsorgen blev det i 1953 muligt for at optage elever på eksternat-skoler, uden at børnene skulle indskrives under åndssvageforsorgen,⁴⁹ og undervisningen af talelidende blev revideret i 1954 til et øget fokus på ambulans behandling.⁵⁰ Hidtil havde taleundervisningen for den lille gruppe af talelidende børn oftest været af en varighed på tre til fire måneder, dog kunne undervisningen for hørestumme eller ordblinde, begge handicap hørte ligeledes under Taleinstituttet, vare op til tre år.⁵¹

Dermed havde holdningen til skolegang på kostskoler ændret sig, idet man nu begyndte at se anbringelsen uden for hjemmet som det problem, der skulle håndteres, og at det ikke længere var ønsket om at blive i hjemmet, der var problematisk.

Epileptiske børn fik som de sidste i særfor-sorgsgruppen adgang til specialiseret undervisning, da Kolonien Filadelfia åbnede Dianalund Børnehospital i 1955,

47 Petersen et al. 2022: 64-67.

48 Lov om foranstaltninger vedr. døve og tunghøre, Lov nr. 21 af 27. januar 1950.

49 J.nr. B7/124, Journalsager (1949-1968), Socialministeriet, Særfor-sorgskontoret, pk. 70, RA.

50 Lov om ændringer i § 257 i Forsogsloven vedr. talelidende, lov nr. 197 af 11. juni 1954.

51 Betænkning vedrørende for-sorgen for talelidende afgivet af en af Socialministeriet under 12. maj 1949 nedsat kommission angående omorganiseringen af for-sorgen for talelidende, 1954: 11.

hvor børnene kunne være indlagt og gå i skole i længere perioder. Til forskel fra de andre forsgsgrene var epilepsiforsorgen først og fremmest rettet mod behandling af børnene, hvorfor eleverne ud over skolekundskaber også fik sociale redskaber til at kunne mestre en tilværelse med epilepsi med fra undervisningen.⁵²

På trods af de nye tanker om fordelene ved skolegang nær hjemmet blev skolepligten opretholdt, da blindeloven blev moderniseret i 1956.⁵³ Også for eleverne på Samfundet og Hjemmet for Vanføres kostskole Geelsgård fortsatte kostskolelivet på trods af tidens nye tanker. Eleverne gik på skolen efter ansøgning fra deres forældre, da der var ikke skolepligt. Fælles for eleverne var, at de på grund af forskellige sygdomme og/eller tilstande havde en nedsat mobilitet og evne til at klare de almindelige gøremål enten på grund af deformiteter i bevægeapparatet eller på grund af lammelser.⁵⁴

På skolen var der i de første år efter dens oprettelse i 1954 en del samarbejds vanskeligheder mellem forskellige personalegrupper, og ikke mindst mellem ledelsen af kostafdelingen og skoleafdelingen.⁵⁵ Dette bekymrede mange forældre, da de var bange for, at personaleproblemerne skulle gå ud over børnenes trivsel og undervisning. Skolens bestyrelse forsøgte at berolige forældrene og garantere for elevernes vel og vel⁵⁶ – og Særforsorgskontoret var involveret for at sikre, at eleverne modtog den bedst mulige undervisning som grundlag for en fremtidig selvstændig tilværelse. Omsorgsdelen af skolelivet synes sekundær, når man læser korrespondancen mellem Særforsorgskontoret og Samfundet og Hjemmet for Vanføre samt referater af diskussioner i sammes bestyrelse.⁵⁷ Manglen på omsorg kommer også til udtryk i interviews med tidligere elever på Geelsgård, hvor det er behandling i form af kirurgiske operationer, og den efterfølgende genoptræning, der erindres. Ikke som omsorg, men som overgreb.⁵⁸

På trods af, at den overvejende del af blinde og vanføre børn vedblev at være kostskoleelever, ændrede den generelle holdning til kostskoler og anstalter sig i centraladministrationen, hvilket kan læses i et notat fra Særforsorgskontoret til socialministeren i 1957:

52 Hamre 1997: 151-154.

53 Lov om foranstaltninger vedr. blinde og stærkt svagsynede, Lov nr.117 af 11. maj 1956

54 From 2022.

55 Se hele sagen i: Geelsgård-sagen (funktionærforeningens materiale), (1963-1966), Samfundet og Hjemmet for Vanføre, Geelsgård Kostskole, pk. 1, RA.

56 Mødereferat af bestyrelsesmøde 11.04.1957, Bestyrelsesprotokoller (1872-1995), Samfundet og Hjemmet for Vanføre, pk. 6, RA.

57 Bestyrelsesprotokoller (1872-1995), Samfundet og Hjemmet for Vanføre, pk. 6 og pk. 52, RA.

58 Petersen m.fl. 2022: 258-59.

“... For åndssvageforsorgen er det af stor betydning, at man gennem eksternatskolerne i vidt omfang kan undgå anstaltsanbringelser og lade børnene blive i deres naturlige milieu samtidig med, at man giver børnene den bedst mulige uddannelse, der svarer til deres evner.”⁵⁹

Det var ikke kun centraladministrationens embedsfolk, der havde ændret syn på særfor sorgens undervisning. Også landspolitikerne mente, at tiden var ved at være løbet fra kostskolerne, og at der var brug for forandring. I folkeskoleloven fra 1958 blev det bestemt, at der i folkeskoleregi skulle oprettes særundervisning til elever med svagt syn, svag hørelse, små evner eller læsevanskeligheder. Det betød, at særfor sorgens børn langsomt blev en del af elevmassen i folkeskolen. Der var dog fortsat brug for nogle af de statslige kostskoler, konstaterede *Udvalget angående Folkeskolens specialundervisning nedsat af Socialministeriet i 1955* i den afgivne betænkning i 1961:

“Medens specialundervisningen af de svagtbegavede og de læsere-tarderede børn over hele landet har været i stærk vækst, har det voldt betydelige vanskeligheder at få iværksat den nødvendige undervisning af talelidende, tunghøre og svagtseende børn.”⁶⁰

Dermed fortsatte kostskolelivet for de fleste af disse elever. Det samme gjorde det for de mest plejkrævende børn i åndssvageforsorgen, hvorimod de bedst fungerende i denne gruppe som nævnt var begyndt i eksternatskoler.

Efter fire års udvalgsarbejde med formål om at behandle åndssvageforsorgens problemer blev loven om åndssvageforsorg revideret i 1959.⁶¹ Lovens overordnede målsætning var en så høj grad af normalisering som mulig med inddragelse af forældre og pårørende samt det omkringliggende samfund.⁶² Med loven blev undervisning også en ret for åndssvage børn, som derved fik undervisningspligt som den sidste gruppe af danske børn.⁶³

Dermed var der ikke længere tvivl om, at alle børn havde ret til at modtage undervisning uanset graden af begavelse, fysisk og/eller kognitiv funktionsnedsæt-

59 J.nr. B9/10, Journalsager (1949-1968), Socialministeriet, Særfor sorgskontoret, pk. 73, RA.

60 Betænkning vedrørende Folkeskolens specialundervisning afgivet af det af Undervisningsministeriet den 25. august 1955 nedsatte udvalg, København 1961: 11.

61 Betænkning om Åndssvageforsorgen afgivet af det af Socialministeriet den 30. april 1954 nedsatte udvalg til behandling af åndssvageforsorgens problemer, Betænkning nr. 204, 1958.

62 Lov om for sorgen for åndssvage og andre særlig svagtbegavede, Lov nr. 192 af 5. juni 1959.

63 Lov om for sorgen for åndssvage og andre særlig svagtbegavede, Lov nr. 192 af 5. juni 1959, § 9.

telse. Loven om offentlig forsorg gennemgik i 1961 en grundig revision. Den største forandring i forhold til særfor sorgen var, at den sidste rest af forældrebetaling for børns ophold på særfor sorgens institutioner forsvandt. Dermed var forældre til børn med funktionsnedsættelser blevet ligestillet med resten af den danske forældregruppe, i hvert fald hvad angik gratis undervisning.⁶⁴

Et omfattende byggeprogram i åndssvagefor sorgen så dagens lys, og de såkaldt "Grønne skoler" – specialskoler for åndssvage – skød op i hele landet, da der i årene 1965-1970 blev opført 33 skoler.⁶⁵

Udfordringen med at integrere særfor sorgens elever i folkeskolen fortsatte med at volde centraladministrationen kvaler, og i 1970 var kostskolen derfor stadig hverdag for mange vanføre, blinde og døve elever. I et notat fra Socialreformkommissionen fra 1970 lyder det:

"I det forslag til folketingsbeslutning om en reform af de grundlæggende skoleuddannelser, som regeringen fremsatte i folketings-samlingen 1968/69 blev der som pkt. 5 fremsat følgende erklæring: 'Undervisningen af handicappede elever skal søges udbygget på en sådan måde, at børnene kan undervises i et almindeligt skolemiljø, såfremt forældrene ønsker det og kan påtage sig omsorgen i hjemmet, og institutionsophold ikke er et nødvendigt led i behandlingen.'⁶⁶

Dermed var der for alvor taget fat på en forandring af undervisningstilbuddet til særfor sorgens elever. Kostskoler og anstalter skulle være undtagelsen – ophold i hjemmet og dagskole skulle være reglen. Hvis kostskole var den eneste undervisningsmulighed, skulle der gøres en stor indsats for, at elevernes dagligdag kom til at foregå i et miljø, der så langt som muligt lignede et hjem.⁶⁷

Ifølge Særfor sorgskontoret blev der op gennem 1970'erne sat tempo på integrationen af elever med handicap i folkeskolen. Dog var der i åndssvagefor sorgen fortsat børn, der ikke modtog nogen form for undervisning, i 1973 optalt til 1700 elever.⁶⁸ I 1978 besluttede Folketinget at udlægge særfor sorgen til amter og kommuner med virkning fra 1. januar 1980.⁶⁹ I samme ombæring blev ansvaret for

64 Lov om offentlig forsorg, lov nr. 169 af 31. maj 1961, § 70, stk. 2.

65 Hansen 1982: 208.

66 J.nr. FO 101, Journalsager (1959-1975), Statens Åndssvagefor sorg, pk. 278, RA.

67 Se f.eks. Egekvist 1982: 236, Strandsbjerg 1998: 58.

68 Mødereferat 21.08.1973, Chefkollegiets mødereferater med indkaldelser (1970-1990), Socialstyrelsen, pk. 13, RA.

69 Lov nr. 257 af 8. juni 1978 om udlægning af åndssvagefor sorgen.

Tilbygning til Refsnæsskolen, skolen for synshandicappede børn, blev opført i 1939-40 som udvidelse af det tidligere kystsanatorium, der siden 1898 havde huset Blindeinstituttets forskole. Fra 1930'erne var eleverne på skolen frem til konfirmation, hvorefter de dygtigste fortsatte skolegangen i København. Med skolens udvidelse var der både undervisningslokaler, gymnastiksal og svømmehal. Skolen var som de andre af særfor sorgens skoler et "samfund i samfundet", hvor alle dele af livet blev levet på samme matrikel. Først efter 1966 blev der indført hjemrejse i weekender (Foto: Leif Martinussen).

undervisningen overdraget til Undervisningsministeriet, og dermed var de tidligere særfor sorgsbørn blevet integreret – i hvert fald administrativt set – i resten af den danske elevflok, idet folkeskolen nu skulle skabe rammerne om undervisningen.⁷⁰ For at dette skulle være muligt, blev det i bekendtgørelsen om folkeskoleloven fra 1980 præciseret, at: "Til børn, hvis udvikling kræver en særlig hensyntagen eller støtte, gives der specialundervisning og anden specialpædagogisk bistand."⁷¹ Nogle af de tidligere særfor sorgsbørn blev nu elever, der modtog et amtskommunalt tilbud under betegnelsen "vidtgående specialundervisning",

70 Lov nr. 302 af 8. juni 1978 om ændring af lov om folkeskolen (Overtagelse af særfor sorgsundervisningen).

71 Bekendtgørelse af lov om folkeskolen, lovbekendtgørelse nr. 385 af 20. august 1980, § 3, stk. 2.

mens andre blev folkeskoleelever, som modtog specialundervisning.⁷² Op til særforborgens udlægning havde forsøg med integration af særforborgelever i folkeskolen dog vist, at den fysiske tilstedeværelse i samme undervisningsmiljø ikke altid medførte social eller personlig integration.⁷³

KONKLUSION

163 år efter indførelsen af skolepligt for døvstumme børn var alle børn med en fysisk og/eller kognitiv funktionsnedsættelse således blevet undervisningspligtige på lige fod med alle andre børn. I årene frem til 1950'erne var kostskoler den mest almindelig skoleform for særforborgeleverne, da både politikere og centraladministration mente, at det var det bedste middel til at opnå målet om undervisning. I alle år forsøgte forældre at opnå dispensation til at benytte andre skoletilbud end kostskolerne, og over tid ændrede holdningen hos politikere og centraladministrationen sig, hvorfor særforborgens elever langsomt begyndte at udgøre en del af elevmassen i folkeskolen fra 1950'erne og frem til 1980, hvor særforborgen blev udlagt til amter og kommuner.

Politisk blev det med særforborgens udlægning slået fast, at det bedste middel til at opnå målet om undervisning var dagskoler, idet alle børn uanset funktionsnedsættelse om muligt skulle gå i folkeskole og bo hjemme i familien. Kun børn med de sværeste funktionsnedsættelser skulle bo på institution – og undervisningen skulle foregå i et andet miljø – gerne på en anden matrikel. Ved udlægningen blev undervisning af børn med fysiske og/eller kognitive funktionsnedsættelser ikke længere kategoriseret som en social foranstaltning under Socialministeriet.

Målet var i hele perioden det samme: at uddanne langt de fleste af særforborgens børn til en hel eller delvis selvforsørgende tilværelse som voksne, mens midlet ændrede sig fra skolepligt på kostskoler til undervisningspligt og integration i folkeskolen.

SUMMARY

In 1933, Denmark established a Special Care system with the purpose of providing care for individuals categorised as disabled. This system was built upon existing laws, regulations, and institutions. When it came to children, the primary concern was to offer education that would prepare them for independent adult lives. This article focuses on the children who were under the Special Care system, addressing both their need for social assistance and their access to education. Many of these children were sent to boarding schools, often located far from their fami-

72 de Coninck-Smith, Rasmussen & Vyff 2015: 345-55.

73 de Coninck-Smith, Rasmussen & Vyff 2015: 357.

lies. This arrangement posed challenges for the children, parents, administrators, and politicians alike. During the first half of the period 1933-1980, central administration and politicians often framed the problem as the parents' reluctance to have their children placed in boarding schools. In the latter half of this period, the issue was presented differently: it became apparent that it was problematic for the children to leave their families and homes to pursue education at boarding schools. In 1958, a new Public School Act was enacted, stipulating that the majority of children should be integrated into the public school system. Eventually, the Special Care system was abolished in 1980, and the responsibility for educating former special care pupils was transferred to the Ministry of Education.

Annemarie Borregaard, (f. 1977) er cand.soc. i komparativ offentlig politik og velfærdsstudier fra SDU 2020. Ansat som ph.d.-studerende ved Rigsarkivet (2022-2025) og skriver afhandling om den danske åndssvageforsorg 1933-1980 med fokus på den politiske og administrative historie. Medvirkede til udarbejdelsen af rapporten: Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsegnes institutioner 1933-1980 (2022).

KILDE- OG LITTERATURLISTE

- Appel, C. & Coninck-Smith, N. d. (red.), (2013-15), *Dansk skolehistorie: Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*. Aarhus Universitetsforlag.
- Bjerre, C. (2021), *Når staten er far og mor: Børneværnets anbringelser af børn i Danmark, 1905-1975*. Syddansk Universitetsforlag.
- de Coninck-Smith, N., Rasmussen, L. R., & Vyff, I. (2015), *Da skolen blev alles: Tiden efter 1970 (Bind 5)*. Aarhus Universitetsforlag.
- Duedahl, P. (2019), *Billeder fra en anden verden. De Kellerske Anstalters historie*. 2. udgave, København: Gads Forlag.
- Duedahl, P., & Hagstrup, M. C. (2023), *Afvigernes ø*, København: Gads Forlag.
- Egekvist, H. (1982). Skolehjem. I: H. Egekvist (red.), *Fra Gamle Bakkehus til grønne skoler*. (s. 235-280). Kbh.: S.Å.-Materialer.
- From, J. (2022), Samfundet og hjemmet for vanføre fylder 150 år. I: *Bibliotek for læger (Årg. 214, dec)*. Lægeforeningen. København, (s. 350-81). <https://ugeskriftet.dk/bfl/samfundet-og-hjemmet-vanfore-fylder-150-ar> Hentet 01.05.2023.
- Frost, H. H. (1809), *Dansk Hof- og Stats-Calender for Aar 1809*. København.
- Gjerløff, A. K., & Jacobsen, A. F. (2014), *Dansk Skolehistorie: Da skolen blev sat i system: 1850-1920 (Bind 3)*. Aarhus Universitetsforlag.
- Gjerløff, A. K., Jacobsen, A. F., Nørgaard, E., & Ydesen, C. (2014), *Dansk Skolehistorie: Da skolen blev sin egen: 1920-1970 (Bind 4)*. Aarhus Universitetsforlag.
- Hamre, B. F. (1997), *Syge må plejes med kærlighed: Kolonien Filadelfia 1897-1997*. Kolonien Filadelfia.
- Hamre, B. F. (2021), Eugenik som distinktionspraksis i den danske velfærdsstat. I: *Uddannelseshistorisk Årbog 2021*, s.12-31.

- Hansen, M. B. (1982), De grønne skoler. I: H. Egekvist (red.), *Fra Gamle Bakkehus til grønne skoler* (s. 193-232). Kbh.: S.Å.-Materialer.
- Hennings, S. (1890), *Kongelig Dansk Hof-og Statskalender, Statshåndbog for Kongeriget Danmark for Aaret 1890*. 1. udgave, København.
- Hoff, Johs. (1946), De kronisk invaliderede børn. I: *Social Tidsskrift* Årgang XXII, s. 87-90.
- Kirkebæk, B. (1993), Det dummeste barn i skolen. Udskillelse af åndssvage børn fra folkeskolen. I: *Den Jyske Historiker*, 62/63, s. 195-209.
- Kirkebæk, B. (2001), *Normaliseringens periode: dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef NE Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970*. Socpol.
- Kragh, J. V., Jensen, S. G., Rasmussen, J. K., & Petersen, K. (2015). *Anbragt i historien: Et socialhistorisk projekt om anbragte og indlagte i perioden 1945-1980*. Svendborg Museum.
- Leuning, E. (1951), Er Særforsorgen for Vore Børn i Kontakt med Tiden? I: *Børnesagens Tidende* Årgang 46, s. 225-26.
- Petersen, K., Seidelin, M., Smed, S., Duedahl, P., & Borregaard, A. (2022), *Historisk udredning vedrørende børn, unge og voksne anbragt i særforsorgens institutioner 1933-1980*. Svendborg Museum.
- Rydberg, L. (1982), De uproduktive. De åndssvages historie fra oldtiden til åndssvageforsorgens tilblivelse. I: H. Egekvist (red.), *Fra Gamle Bakkehus til grønne skoler* (s. 11-45). Kbh.: S.Å.-Materialer.
- Rydberg, L. (1982), Differentiering, klassificering – og tradition. I: H. Egekvist (red.), *Fra Gamle Bakkehus til grønne skoler* (s. 63-96). Kbh.: S.Å.-Materialer.
- Rytter, M. (2011), *Godhavnsrapporten: en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945-1976*. Syddansk universitetsforlag.
- Strandsbjerg, N. (1998), *Refsnæsskolen. Institut for Blinde og Svagtsynede Børn og Unge i Danmark. 100-års jubilæum*, Refsnæs.
- Vestberg, P. (2003), Tilbageblik 1961-2001. Undervisning af børn med høretab. I: *Handicaphistorisk tidsskrift*, nr. 10, s. 13-30.

Love, bekendtgørelser mv.

- Forordning om Skolerne på Landet i Danmark, 23. januar 1739.
- Skoleloven, 29. juli 1814.
- Lov om døve børns undervisning, Lov nr. 56 af 31. marts 1926.
- Lov om blinde børns undervisning, Lov nr. 57 af 31. marts 1926.
- Lov om offentlig forsorg, lov nr. 181 af 20. maj 1933.
- Lov om Folkeskolen, 18. maj 1937.
- Lov om foranstaltninger vedr. døve og tunghøre, Lov nr. 21 af 27. januar 1950.
- Lov om ændringer i §257 i Forsorgsloven vedr. talelidende, lov nr. 197 af 11. juni 1954.
- Lov om foranstaltninger vedr. blinde og stærkt svagsynede, Lov nr. 117 af 11. maj 1956.
- Lov om forsorgen for åndssvage og andre særlig svagtbegavede, Lov nr. 192 af 5. juni 1959.
- Lov om offentlig forsorg, Lov nr. 169 af 31. maj 1961.
- Lov nr. 257 af 8. juni 1978 om udlægning af åndssvageforsorgen.
- Lov nr. 302 af 8. juni 1978 om ændring af lov om folkeskolen (Overtagelse af særforsorgsundervisningen).
- *Bekendtgørelse af lov om folkeskolen*, lovbekendtgørelse nr. 385 af 20. august 1980, § 3, stk. 2.
- *Betænkning vedrørende forsorgen for talelidende* afgivet af en af Socialministeriet under 12. maj 1949 nedsat kommission angående omorganiseringen af forsorgen for talelidende. Betænkning nr. 99, København. 1954.

- *Betænkning vedrørende forsorgen for blinde og stærkt svagsynede* afgivet af en af Socialministeriet under 7. april 1949 nedsat kommission angående om organisation af forsorgen for blinde og stærkt svagsynede. Betænkning nr. 129, København. 1955.
- *Betænkning om Åndssvageforsorgen* afgivet af det af Socialministeriet den 30. april 1954 nedsatte udvalg til behandling af åndssvageforsorgens problemer, Betænkning nr. 204, 1958.
- *Betænkning vedrørende Folkeskolens specialundervisning* afgivet af det af Undervisningsministeriet den 25. august 1955 nedsatte udvalg, København. 1961.
- *Cirkulære vedrørende Gennemførelse af de i Folkeskoleloven af 18. Maj 1937 § 2, Stk. 5, givne Bestemmelser om Indretning af Særundervisning for Børn, der ikke kan følge den almindelige Undervisning.* Undervisningsministeriets Cirkulære af 26. Juni 1943.

Utrykte kilder, Rigsarkivet København (RA)

- Bestyrelsesprotokoller (1872-1995), Samfundet og Hjemmet for Vanføre, pk. 6, 52.
- Chefkollegiets mødereferater med indkaldelser (1970-1990), Socialstyrelsen, pk. 13.
- Geelsgård-sagen (funktionærforeningens materiale), (1963-1966), Samfundet og Hjemmet for Vanføre, Geelsgård Kostskole, pk. 1.
- Journalsager (1921-1949), Socialministeriet, Særforsorgskontoret, pk. 437, 581, 593, 634, 650.
- Journalsager (1949-1968), Socialministeriet, Særforsorgskontoret, pk. 70, 73.
- Journalsager (1972-1982), Socialstyrelsen, pk. 853.
- Journalsager (1959-1975), Statens Åndssvageforsorg, pk. 278.